

**Daria Wojtkiewicz**

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

## **Interakcje uczniów i nauczycieli w środowisku szkolnym**

Interakcje uczniów i nauczycieli mają wpływ na rozwój kompetencji społecznych wychowanków, ich osiągnięcia szkolne, atmosferę w szkole, poczucie bezpieczeństwa, ale przede wszystkim determinują efektywność procesów edukacyjnych. Dlatego uzasadnione wydaje się pytanie: jak nauczyciele i uczniowie odbierają swoje wzajemne interakcje?

Próbę rozpoznania sposobu definiowania wzajemnych interakcji podmiotów edukacji stały się przeprowadzone badania o charakterze jakościowym z wykorzystaniem metody projekcyjnej oraz testu zdań niedokończonych. Uzyskane dzięki nim wyniki pozwoliły na opisanie interakcji uczniów i nauczycieli, a w szczególności ich wymiaru normatywnego i teleologicznego.

### **Wprowadzenie**

Komunikacja interpersonalna, wzajemne porozumiewanie, kontakty uczniów i nauczycieli, relacje czy też interakcje podmiotów edukacji to kategorie, które są obecne nie tylko w potocznym rozumieniu rzeczywistości społecznej, ale również w rozważaniach naukowych. Tak częste podejmowanie namysłu nad wskazanymi kategoriami dowodzi między innymi faktu, że są one istotne nie tylko ze względu na determinowanie rozwoju kompetencji społecznych wychowanków, osiągnięć szkolnych uczniów, atmosfery w szkole czy nawet poczucia bezpieczeństwa uczniów, ale przede wszystkim z uwagi na ich wpływ na efektywność procesów edukacyjnych.

Jako że przedmiotem podjętych rozważań uczyniono interakcje, warto sprecyzować przyjętą perspektywę definiowania tego pojęcia i wyjaśnić, że są one rozumiane jako „ogół działań komunikacyjnych, przebiegających w odróżnieniu od działań instrumentalnych, zgodnie z nietechnicznymi regułami, lecz ze społecznymi normami zobiektywizowanymi w języku i nastawionymi na osiągnięcie nie tyle sukcesu ile porozumienia” (Habermas, 1999, t. 1, s. 924). W rzeczywistości społecznej, zdaniem J. Habermasa, mogą zaistnieć cztery modele wspomnianych interakcji zapośredniczonych językowo tzn. działanie normatywne, teleologiczne, dramaturgiczne oraz komunikacyjne. Na podstawie analizy wyników licznych eksploracji empirycznych, doty-

czących rzeczywistości edukacyjnej, dostrzega się przede wszystkim znamiona dwóch modeli działań, tj. normatywnego i teleologicznego. W związku z tym to właśnie te dwa działania staną się przedmiotem podjętego namysłu. Działanie normatywne zakłada, że zachowania jednostek funkcjonujących w grupie są regulowane normami. Działanie teleologiczne natomiast zachodzi, gdy:

„aktor urzeczywistnia cele lub sprawia, że następuje pożądaný stan, dobierając i w odpowiedni sposób stosując w danej sytuacji środki obiecujące powodzenie. Pojęciem centralnym jest ukierunkowana na realizację celu, kierująca się maksymami oraz oparta na interpretacji sytuacji decyzja między alternatywnymi działaniami” (Habermas, 1999, t. 1, s. 159-160).

Bez względu jednak na naukowe rozumienie pojęcia interakcji, należy pamiętać, że zarówno uczniowie, jak i nauczyciele podejmując codzienne kontakty, nie zastanawiają się nad intencjami własnych działań, ich faktycznymi motywami, istotą, przebiegiem czy nawet celem. Również teoretyczne wyjaśnienia funkcjonowania interakcji społecznych, obecne w naukowym oglądzie rzeczywistości, są im obce.

Tak naprawdę scenariusze ich wspólnych działań są uwarunkowane sytuacjami, w których się znajdują bądź kontekstem społecznym, w którym funkcjonują. Często uwikłani w wytworzone społecznie lub jednostkowo schematy poznawcze, podejmują interakcję i realizują partykularne cele, opierając się na potocznym rozumieniu procesu komunikacji. W konsekwencji ich komunikacja nie zawsze pozwala na osiągnięcie porozumienia, a jej uczestnikom zdarza się wypowiadać wręcz przeciwstawne opinie o jej przebiegu. By uzasadnić ten pogląd można przywołać nieliczne, z wielu opinii uczniów, które wskazują na pejoratywny charakter interakcji podmiotów edukacji, np. uczniów klasy pierwszej szkoły ponadgimnazjalnej: „nie liczy się to co ja mówię, tylko to co mówi nauczyciel”; „przecież to nauczyciel ma zawsze rację”; „i tak będziemy musieli zrobić to, co wymyślił nauczyciel”; „nie będę próbował wyjaśnić nauczycielowi tej sprawy bo to i tak nic nie da”<sup>1</sup>.

Oczywiście uczniowie nie wypowiadają się o swoich nauczycielach tylko w negatywnych kategoriach, częste są również pozytywne opinie o ich kontaktach, jak choćby: „my mamy takiego wychowawcę, że wszystko nam załatwi”; „Pani X jest spoko my do niej nic nie mamy.” Naturalnie także i w opiniach nauczycieli można rozpoznać ambiwalentne definiowanie zachowań uczniów, np. „co roku przychodzą do nas coraz gorsi uczniowie – z nimi nie da się pracować”, „szkoda, że moja klasa już odchodzi, jej nie da się porównać z żadną inną”. W konsekwencji tak odbiegający od siebie odbiór wzajemnych interakcji przez podmioty edukacji oraz potrzeba rozumienia ich przebiegu, skłania do zadania pytania: Jak nauczyciele i uczniowie odbierają/definiują swoje wzajemne interakcje?

## Metoda badawcza

W celu rozpoznania specyfiki wspomnianych interakcji z uwzględnieniem opinii ich uczestników, przeprowadzono badania o charakterze jakościowym. Wykorzystano w nich metodę projekcyjną i objęto nimi

<sup>1</sup> Przytoczone wypowiedzi pochodzą z badań, o których niżej mowa.

<sup>2</sup> Przytoczone wypowiedzi pochodzą z badań, o których niżej mowa.

60 uczniów z dwóch szkół średnich oraz ich 30 nauczycieli. Zarówno uczniowie, jak i nauczyciele odpowiadali na 23 otwarte pytania, zawarte w kwestionariuszach testów zdań niedokończonych (TZN). Narzędzia te skonstruowano na użytek opisywanych badań – jedno z nich przeznaczono dla uczniów, natomiast drugie dla nauczycieli. Zastosowanie techniki TZN umożliwiło rozpoznanie subiektywnego odbioru wzajemnych interakcji uczniów i nauczycieli, uwzględniając ich dwa modele – zdefiniowane wcześniej działanie normatywne oraz teleologiczne.

### **Omówienie i interpretacja wyników badań**

Jakościowa analiza uzyskanych danych pozwoliła stwierdzić, że zarówno nauczyciele, jak i uczniowie mają poczucie obowiązku przestrzegania norm regulujących ich wzajemne interakcje. Rozpoznanie takiego stanu rzeczy nie jest oczywiście niczym zaskakującym, bowiem rzeczywistość edukacyjna funkcjonuje zgodnie z formalnie i nieformalnie obowiązującymi normami, które wyznaczają relacje jej podmiotów. Oczywisty jest również, fakt, że to właśnie szkoła wytwarzając charakterystyczne normy określające zasady wzajemnych interakcji nauczycieli i uczniów, wdraża swoich wychowanków do funkcjonowania w złożonym, zobiektywizowanym świecie formalnych instytucji społecznych. Także sam fakt funkcjonowania klasy jako grupy wymaga zaistnienia norm zarówno w odniesieniu do jej członków, jak i do nauczyciela jako jej formalnego przewodnika.

Wyrazem funkcjonowania normatywnych interakcji w komunikacji podmiotów edukacji stały się normy, wskazywane przez uczniów i nauczycieli jako te, które ich wzajemnie obowiązują. Wśród najczęściej wymienianych norm przez uczniów, których przestrzeganie jest od nich wymagane, można wyróżnić: używanie zwrotów grzecznościowych, stosowanie się do poleceń nauczycieli, nieprzeszkadzanie nauczycielom w prowadzeniu lekcji, bycie uczciwym, wyrażanie szacunku wobec nauczycieli, a także słuchanie tego, co mówi nauczyciel.

Natomiast nauczyciele wśród norm ich obowiązujących w kontaktach z uczniami, najczęściej wymieniali: wzajemny szacunek, sprawiedliwe ocenianie uczniów, uczciwe wykonywanie swoich obowiązków, indywidualne i konsekwentne traktowanie uczniów oraz wyrozumiałość.

Wśród norm wymienionych zarówno przez uczniów, jak i nauczycieli zauważalne są znamiona poczucia obowiązku obdarzania siebie wzajemnym szacunkiem i bycia uczciwym. Uczniowie skupili się jednak bardziej na normach służących utrzymaniu prawidłowego toku/porządku lekcji, co można uznać za przejaw poczucia ich podporządkowania wobec nauczycieli. Nauczyciele natomiast formułując normy, stosowali określenie „traktowanie uczniów . . . . .”, które sugeruje poczucie władzy wobec uczniów. Wskazywane normy przez badane podmioty, potwierdzają zatem powszechnie uznaną pionową formę szkolnej komunikacji, w której przewodzi nauczyciel, a uczeń jest mu podporządkowany. Należy zauważyć również, że w normach wymienianych przez nauczycieli zauważalne jest skłanianie się ku podmiotowemu wchodzeniu w interakcję z uczniami, które przejawia się zwłaszcza w wyrozumiałości, sprawiedliwości oraz indywidualizacji oddziaływań wobec młodzieży.

U źródeł kształtowania się norm społecznych stoją obok zobiektywizowanych wartości także oczekiwania społeczne. W związku z tym w przeprowadzonych badaniach podjęto próbę rozpoznania: czy wzajemne oczekiwania podmiotów edukacji są komplementarne wobec norm ich obowiązujących?

Badania dowiodły, że nauczyciele wśród oczekiwań wobec uczniów najczęściej wymieniali: przestrzeganie ustalonych zasad, szacunek wobec nauczycieli, przygotowanie do zajęć, aktywność oraz zaangażowanie w naukę, a także kulturę osobistą. Natomiast rzadziej partnerstwo i uczciwość.

Jeżeli chodzi o uczniów trzeba przyznać, że bardzo trafnie rozpoznali oczekiwania swoich nauczycieli. Najczęściej wskazywali: posłuszeństwo, zachowanie ciszy na zajęciach i dyscyplinę (co w dużej mierze koresponduje z wymienionym przez nauczycieli przestrzeganiem ustalonych zasad), a także sumienność, systematyczność uczenia się, przygotowanie się do zajęć, aktywność. Natomiast rzadziej kulturę osobistą oraz szacunek wobec nauczycieli. Żaden z badanych uczniów nie wymienił uczciwości ani partnerstwa, które były wymieniane przez kilku nauczycieli.

Warto również przyjrzeć się oczekiwaniom uczniów wobec nauczycieli. Co interesujące zauważono, że zdecydowanie łatwiej było uczniom określić oczekiwania, które ich zdaniem mają wobec nich nauczyciele niż zidentyfikować własne wobec nauczycieli. Często pojawiały się odpowiedzi: „nie mam żadnych oczekiwań”, „jest dobrze”. Większość badanych wymieniała tylko jedno tudzież dwa oczekiwania. Niemniej wśród najczęściej formułowanych przez uczniów oczekiwań można wymienić: kulturę osobistą, sprawiedliwość, uczciwość, obiektywizm i tolerancję, natomiast rzadziej uprzejmość, życzliwość i cierpliwość.

Nauczyciele podobnie jak uczniowie również trafnie odczytali oczekiwania swoich partnerów interakcji i najczęściej wskazywali: obiektywizm, uczciwość, wyrozumiałość, sprawiedliwość, szacunek wobec uczniów, tolerancję oraz kulturę osobistą. Wielu spośród badanych nauczycieli wymieniło również: kompetencje, umiejętność przekazywania wiedzy, konsekwencję, pomoc w rozwiązywaniu problemów. Niestety te kategorie nie pojawiły się w żadnej wypowiedzi uczniów.

Porównując zasady wskazywane przez badanych uczniów i nauczycieli jako te, które obowiązują w interakcjach szkolnych z deklarowanymi przez nich oczekiwaniami wobec siebie, stwierdza się ich dużą komplementarność. Wniosek z tego, że zasady obowiązujące w interakcjach obu podmiotów edukacji zostały na tyle zinternalizowane, że wytworzone przez nie subiektywne/własne oczekiwania wobec wzajemnej komunikacji są zgodne ze zobiektywizowanymi normami społecznymi, funkcjonującymi w środowisku szkolnym i w konsekwencji je umacniają. Można zatem zauważyć pewną kołową zależność: oczekiwania społeczne są źródłem norm społecznych, normy uzasadniają zaistnienie oczekiwań, oczekiwania społeczne umacniają przestrzeganie norm i w rezultacie przyczyniają się do ich urzeczywistnienia się.

Jak już wcześniej wspomniano, źródłem norm społecznych są zobiektywizowane wartości. To właśnie one uzasadniają funkcjonowanie zasad i przyczyniają się do ich przestrzegania. Jakie wartości zatem zostały wskazane przez uczniów i nauczycieli jako te uzasadniające funkcjonowanie norm obowiązujących w interakcjach uczniów i nauczycieli?

Ich identyfikacja okazała się trudnym zadaniem, zwłaszcza dla nauczycieli. Zaskakujący jest fakt, że mimo iż nauczyciele odpowiadając na pytania dotyczące bezpośrednio norm, wskazywali konkretne wartości, jak choćby wspomniana sprawiedliwość, uczciwość czy tolerancja, to poproszeni o identyfikację wartości umocowujących funkcjonowanie norm społecznych, w dużej liczbie nie udzielili w ogóle odpowiedzi, niektórym

zdarzyło się wymienić kategorie, które nie mieszczą się w kanonie wartości. W konsekwencji niewielu spośród badanych nauczycieli podjęło próbę zidentyfikowania wspomnianych wartości, a jeśli już – to wymieniali: szacunek, partnerstwo, pracowitość oraz tradycję, a tylko nieliczni tolerancję.

Uczniowie zdecydowanie lepiej poradzi sobie ze wskazaniem wartości umocowujących funkcjonowanie szkolnych norm. Większość wymieniła wśród nich porządek społeczny i dyscyplinę, ale także współpracę i porozumienie. Co ciekawe, mimo że młodzież wymieniła wśród wartości współpracę i porozumienie, nie znalazły one potwierdzenia w wymienianych przez nich normach.

W oddziaływaniach o charakterze edukacyjnym nie sposób nie podejmować interakcji o charakterze teleologicznych. Z założenia proces nauczania i uczenia się są celowe. Oczywiście jest i to, że aktywność zarówno uczniów, jak i nauczycieli może mieć różne cele, niekoniecznie bezpośrednio związane z procesem nauczania czy wychowania, które są manifestowane otwarcie lub też bywają ukryte. Zasadne zatem wydaje się rozpoznanie, realizację jakich celów zakładają nauczyciele i uczniowie we wzajemnych interakcjach?

Otóż okazuje się, że dla uczniów ważne jest, by: być szanowanym przez nauczycieli, uczyć się, i rozwijać, ukończyć szkołę, mieć dobre wyniki w nauce, mieć lepszy kontakt z nauczycielami, pokazać nauczycielom, że jestem lepszy od innych uczniów, wywrzeć dobre wrażenie na nauczycielach, uzyskać specjalne względy.

Cele oddziaływań nauczycieli okazały się zbieżne z tym, co chcieliby uzyskać uczniowie. Bowiem wśród najczęściej wymienianych przez nauczycieli celów pojawiały się: być szanowanym przez uczniów, zmotywować uczniów do nauki, rozwijać osobowości uczniów, przekazywać wiedzę i kształtować umiejętności uczniów, nawiązać dobre i partnerskie kontakty z uczniami oraz zrozumieć ich.

W związku z wyżej przedstawionymi celami można zauważyć, że zarówno uczniowie, jak i nauczyciele chcieliby być szanowani przez swoich partnerów interakcji co *notabene* zostało już zidentyfikowane w wymienianych przez nich normach. Uczniowie chcieliby się uczyć i rozwijać, nauczyciele natomiast wykazują chęć intensyfikowania i wspierania tych procesów. Zauważalna jest również otwartość nauczycieli wobec nawiązywania partnerskich kontaktów z uczniami nastawianych na zrozumienie wychowanków. Natomiast uczniom zależy w dużej mierze na osiągnięciu partykularnych celów osiąganym poprzez wywieranie na nauczycielach dobrego wrażenia oraz uzyskiwanie specjalnych względów.

W osiągnięciu własnych celów często angażuje się inne osoby, w interakcjach interpersonalnych rzecz by można, że zawsze. Niemożliwe jest na przykład zrealizowanie przez nauczycieli celów dydaktycznych bez zaangażowania w proces nauczania uczniów. Dlatego kolejnym problemem, którego próbę wyjaśnienia podjęto w przeprowadzonych badaniach było rozpoznanie, w jaki sposób uczniowie i nauczyciele definiują role swoich partnerów interakcji, w realizacji zakładanych przez siebie celów.

Badania dowiodły, że uczniowie w tym procesie wyznaczają nauczycielom najczęściej instrumentalne role: przygotowania uczniów do uzyskania wykształcenia i skończenia szkoły, uczenia różnych umiejętności, mobilizowania do nauki. Kilku uczniów stwierdziło, że nauczyciele utrudniają realizację założonych celów. Nauczyciele natomiast, wskazując rolę uczniów w realizacji swoich celów, wyrazili do nich podmiotowy stosunek i stwierdzili, że: są podmiotami ich oddziaływań, ukierunkowują ich działania, są ich partnerami, współpracując z nimi w realizacji celów.

Podsumowując teleologiczne interakcje uczniów i nauczycieli, należy stwierdzić, że uczniowie ograniczają rolę nauczycieli do osób, których zadaniem jest jedynie wspieranie procesu rozwoju wychowanków, co nosi znamiona instrumentalizacji ich roli. Nauczyciele natomiast określają rolę uczniów zdecydowanie bardziej podmiotowo i wyznaczają im zadanie kreatora tudzież partnera ich wzajemnych interakcji, natomiast siebie określają jako osoby wspierające ten proces. Jednak mimo pozornej rozbieżności w nadawaniu znaczenia wzajemnym interakcjom przez podmioty edukacji, zauważalna jest komplementarność definiowania ról uczniów przez nauczycieli i ról nauczycieli przez uczniów. Zgodnie bowiem z opiniami uczniów, ich celem w szkole jest uzyskanie wykształcenia a rolę nauczycieli ograniczają do ukierunkowania tego procesu. Nauczyciele natomiast zakładają wspieranie rozwoju młodzieży a uczniów sytuują w roli podmiotów swoich oddziaływań. Należy jednak zaznaczyć, że są to odpowiedzi jedynie na poziomie deklaratywnym, co nie jest jednoznaczne z faktycznym podejmowaniem takich działań.

Reasumując, stwierdza się, że zarówno normatywne, jak i teleologiczne działania uczniów i nauczycieli, występujące w ich wzajemnych interakcjach, mają komplementarny charakter. Co prawda oba podmioty wyznaczają sobie inne cele i wskazują różne normy, są one jednak na tyle komplementarne, że odpowiadają sobie w toku ich interakcji, uwzględniając oczywiście odmienną rolę pełnionych przez uczniów i nauczycieli. W konsekwencji wzajemne kontakty wspomnianych podmiotów sprzyjają zarówno realizacji partykularnych, jak i kolektywnych celów interakcji. Występuje w nich dbałość o realizację celów nie tylko dydaktycznych czy wychowawczych, ale także osobistych, wykazywana przede wszystkim przez uczniów, a także stosowanie się do norm obowiązujących w interakcjach uczniów i nauczycieli.

## **Bibliografia**

Habermas J. (1999). *Teoria działania komunikacyjnego*. Warszawa: WN PWN.

## Summary

### **Interactions between students and teachers in school environment**

The interactions between students and teachers have an influence on students social competence, their school achievements, school atmosphere and safety. Nevertheless, most importantly they determine the effectiveness of educational processes. In view of that the question how teachers and students perceive mutual interactions seem to be so relevant?

The qualitative research, which employed the projecting method and the sentence completion, attempted to recognize the method of defining mutual interactions between educational subjects. The results allowed to describe the interactions of students and teachers, focusing on its normative and teleological aspect.